OPERA ISTORICĂ A LUI AARON FLORIAN

DE

V. CRISTIAN

Cunoaşterea, în acelaşi timp de ansamblu şi de detaliu, a evoluţiei istoriografiei noastre, presupune, în stadiul actual al cercetărilor, soluţionarea încă a numeroase probleme. Printre altele, este necesar ca atenţia să se îndrepte şi asupra unor personalităţi care nu sînt de prim plan, dar care, prin opera lor, oferă adesea reale posibilităţi pentru înţelegerea mai exactă şi mai nuanţată a anumitor probleme privind, în ansamblu, momentul căruia îi aparţin. Exemplul oferit de Aaron Florian, în legătură cu istoriografia paşoptistă, ni s-a părut, din acest punct de vedere, revelator. Desfăşurînd, timp de aproape patru decenii şi tocmai în momente de mari transformări, o relativ bogată activitate istoriografică, el oferă cercetătorului un plus de înţelegere a modului în care a reflectat cuvîntul şi scrisul istoric necesităţile societăţii româneşti de la mijlocul veacului trecut şi în ce măsură a contribuit la dezvoltarea ei. Este motivul pentru care ne-am îndreptat atenţia asupra acestei laturi a activităţii profesorului transilvănean.

Rezultatele investigaţiilor întreprinse în acest sens le-am expus, în parte, într-un studiu anterior [1]. Am urmărit atunci, în afara modului în care a fost privit Aaron Florian în istoriografia noastră, cîteva elemente esenţiale pentru înţelegerea operei sale — formaţia sa ca istoric, mediul în care s-a dezvoltat şi a activat, rezultatele activităţii sale în domeniul care ne interesează. O principală constatare pe care am făcut-o cu acel prilej a fost aceea că preocupările istoriografice

---

[1] *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în Analele ştiinţifice ale Universităţii „Al. I. Cuza" din Iaşi (Serie nouă), Secţiunea III, a. Istorie, Tomul XVI (1970), Fasc. 1.

sînt preponderente în cadrul activității sale, care prezintă, totuși, multiple laturi.

Preponderența preocupărilor istoriografice la Aaron Florian ar putea fi lesne explicată prin faptul că, în cadrul activității sale didactice, istoria a fost principala disciplină pe care a predat-o. Am da însă o explicație unilaterală dacă ne-am opri aici. Trebuie să avem în vedere că, în perioada cînd scrie Aaron Florian, istoriografia este principala componentă a ideologiei române, în condițiile unui pronunțat militantism al acesteia. Elementul este esențial în înțelegerea faptului că, profesor de istorie universală, Aaron Florian se preocupă în primul rînd de istoria românilor. Modul militant în care se apropie el de aceasta ne este demonstrat nu numai de activitatea sa, asupra căreia nu mai revenim, ci și de concepția sa istorică. Este chestiunea asupra căreia vom insista în rîndurile de față, pentru ca la sfîrșitul lor să încercăm urmărirea modalității în care s-a răspîndit opera sa și eventualele influențe asupra altor istorici ai epocii.

Ceea ce trebuie să subliniem de la început este înalta concepție pe care profesorul transilvănean de la Sf. Sava o are despre disciplina sa, căreia, la fel ca mulți alți contemporani, îi acordă un loc primordial în cultura națională. Faptul este pregnant atestat de o definiție a sa conform căreia istoria este „cea dintîi carte a oricării nații" [2]. Ideea nu-i este proprie. O întîlnim, în aproape aceeași formă, cu cîțiva ani înainte, la Asachi [3], iar mai tîrziu la Bălcescu [4], căruia i se atribuie de obicei, dar care, după cum vedem, nu făcea decît să reia o idee deja în circulație. Prin formularea ei se subliniază considerabila importanță acordată istoriei de către Aaron Florian, care, fapt ce merită remarcat, îl depășește aici pe Kogălniceanu, la care ea apare pe locul al doilea, după Biblie [5]. Faptul îi apare ca perfect justificabil. „Nimic, spune el, nu poate fi la o nație mai scump decît începutul său, numele ce-l poartă, pămîntul pe care lăcuiește, starea întru care se află acum și grija de ceea ce poate să fie în vremea viitoare" [6]; or, toate acestea sînt legate, direct sau indirect, de istorie. Necesitatea unei istorii naționale îi apare cu atît mai evidentă cu cît ea a fost simțită „de toate națiile, atît de acelea pe care le-a cunoscut bătrîna vechime și au perit de mult, cît și de acelea care trăiesc în lumea aceasta nouă de acum" [7]. Faptul se explică, așa cum rezultă din scrierile sale, printr-o triplă importanță a istoriei naționale.

---

[2] *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, București, 1835, I, p. XIV (În cont. *Idee repede*).

[3] *Rediul moldovenesc în Austria*, în „Albina românească", I (1829), p. 140.

[4] N. Bălcescu, *Opere*, București, 1953, p. 132.

[5] *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istoria națională*, în M. Kogălniceanu, *Opere*, I, ed. A. Oțetea, p. 635.

[6] *Idee repede*, I, p. V.

[7] *Ibidem*, p. VI—VIII.

Mai întîi, ea are rolul de povăţuitoare a contemporanilor, de „magistra vitae". Prin cunoaşterea ei se poate descifra sensul general al evoluţiei societăţii. Fireşte, acesta este un atribut al istoriei în general, dar mai ales al istoriei patriei, „oglinda acea magică a veacurilor trecute, icoana cea adevărată a vremii de acum şi cheia cea de mare preţ cu care se descuie oarecum şi ascunsurile viitorului"[8]. Faptul este cu atît mai important, şi el îi apare astfel lui Aaron Florian, cu cît societatea românească se află acum într-o perioadă de profunde transformări. Cunoaşterea trecutului este deosebit de utilă „la nişte fii adevăraţi ai patriei, pe care i-au ajutat natura şi au primit o creştere bună" — să notăm această restrîngere a sferei celor cărora le este destinată istoria, restrîngere explicabilă însă prin condiţiile de atunci — pentru „oricare dintrînşii, fie slujbaş obştesc, fie particular"[9]. Dar în afara acestei înţelegeri generale, istoria are şi avantajul că oferă contemporanilor şi exemple concrete care trebuie urmate sau evitate. Ca şi la Kogălniceanu, influenţat, probabil, de Schiller[10], istoria îi apare lui Aaron Florian ca un tribunal, în faţa căruia compare trecutul. Prin aceasta se explică constanta grijă a sa ca, în cursul expunerii, să intervină frecvent — după model antic sau umanist însă — cu judecăţi de valoare, de ordin moral şi patriotic, mai ales, ale personalităţilor şi faptelor istorice. Alături de laude aduse unor mari personalităţi, ca Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul, Matei Basarab, unor învăţaţi animaţi de dragostea de ţară, întîlnim şi condamnări ale unor domni ca Mircea Turcitul, Alexandru cel Rău ş.a., sau a unor boieri lipsiţi de patriotism. El manifestă în permanenţă grija de a distinge faptele bune de cele rele. Lăudat pentru patriotismul său, Vlad Ţepeş este, totodată, criticat pentru cruzimi.

În legătură cu acest aspect, apare şi o altă latură a importanţei istoriei patriei. Cunoaşterea măreţelor fapte ale trecutului constituie un tonifiant pentru sentimentul naţional, pentru credinţa că românii pot şi trebuie să ajungă la un viitor pe măsura acestui trecut, convingere constant prezentă în scrierile istorice ale vremii. De altfel, pentru Aaron Florian, bunul patriot este inseparabil legat de bunul cunoscător al istoriei patriei. În acest sens subliniază dascălul de la Sf. Sava necesitatea cunoaşterii ei de către tineri, întrucît „prin citanie din cruda vîrstă se vor deştepta nişte simtimente sfinte de a-şi cunoaşte patria, de a o iubi, de a se umplea de un respect evlavios către această maică de obşte a rumânilor şi de a începe a fi buni patrioţi"[11].

Dar, pentru Aaron Florian, ca şi în ansamblu pentru generaţia sa, importanţa istoriei rezultă şi din stringenta necesitate de argumentare a legitimităţii drepturilor şi aspiraţiilor românilor în faţa Euro-

---

[8] *Ibidem*, p. V—VI.
[9] *Ibidem*, p. V.
[10] A. Oţetea, în M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 636, nr. 1.
[11] *Idee repede*, p. XXII.

pei. Faptul se explică prin poziţia internaţională a ţărilor române, trebuind să adăugăm şi necesitatea de a respinge atacurile unor străini rău intenţionaţi — vezi, de exemplu, după polemica lui Maior cu Kopitar, disputa lui Bojincă şi Murgu cu Sava Tököly, ca şi, de altfel, unele pasaje polemice din opera lui Aaron Florian, a cărui origine transilvană îl făcea şi mai sensibil la asemenea atacuri. În aceste împrejurări, apare explicabilă afirmaţia sa că „naţia fără istoria patriei este ca pierdută între celelalte naţii, streină chiar în pămîntul său" [12]. Unui asemenea popor, spune Aaron Florian într-un pasaj devenit celebru prin utilizarea lui de către Kogălniceanu, în cunoscutul său *Cuvînt de deschidere* [13], „oricare altă naţie poată să-i zică cu despreţuire: «Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porţi nu este al tău, nici pămîntul pe care lăcuieşti; soarta ta a fost ca să fii tot după cum eşti: leapădă-te de începutul tău, schimbă-ţi numele, sau primeşte pe acesta ce ţi-l dau eu, ridică-te şi du-te din pămîntul pe care lăcuieşti căci nu este al tău şi nu te mai munci în zadar căci nu poţi fi mai bine decît eşti»" [14]. Aaron Florian sintetiza în aceste cuvinte negarea de către unii străini a originii latine a românilor şi continuităţii lor pe teritoriul vechii Dacii romane, constanta utilizare a denumirii de „valah" în locul aceleia de român, considerarea ca „naţiune tolerată" a românilor din Transilvania şi desconsiderarea capacităţilor lor, la care trebuie să adăugăm, probabil, şi atitudinea fanarioţilor faţă de locuitorii Principatelor. În asemenea condiţii, profesorului transilvănean de la Sf. Sava îi apare cu atît mai necesară scrierea şi cunoaşterea istoriei patriei, în care, „ca într-un hrisov sigur, sînt scrise cu slove de aur drepturile unei naţii pentru începutul, numele şi pămîntul său" [15].

Astfel concepută, este evident că, înainte de toate, istoria are în concepţia lui Aaron Florian un caracter militant. Modul în care au fost redactate scrierile sale constituie o grăitoare aplicare practică a principiilor expuse mai sus. El se străduieşte să reliefeze tocmai acele elemente care puteau fi mai utile pentru prezent şi viitor. În legătură cu aceasta, trebuie să privim şi explicaţiile pe care le dă procesului istoric. Este adevărat că acestea nu sînt expuse în mod sistematic şi, uneori, sînt contradictorii; totuşi, din diferitele sale afirmaţii, ca şi din aprecierea pe care o face evenimentelor şi fenomenelor ne putem forma o imagine relativ clară a concepţiei sale privind dezvoltarea societăţii.

Ceea ce trebuie subliniat mai întîi, aici, este credinţa sa, clar exprimată, că omenirea se află într-un veşnic proces evolutiv. „Astfel e legea cea vecinică a lumii, ca să nu rămînă nimic într-însa după cum

---

12 *Ibidem*, p. VI.
13 M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 640.
14 *Idee repede*, I, p. VI—VII.
15 *Ibidem*, p. VI. Vezi şi p. XXI

a fost; astfel a fost și soarta românilor ca să se schimbe și să se prefacă necontenit, încît să nu mai semene cu românii de demult" [16]. Această evoluție va continua. Românii, spune el în același loc, „prin mii de prefaceri și schimbări trebuie să mai treacă, să fie ceea ce ar trebui să fie" [17]. Este adevărat că ea nu este absolută. La fel ca iluminiștii secolului anterior, el crede în existența, indiferent de timp și spațiu, a unui general uman, cel puțin sub raport moral: „omenirea va fi tot aceea care a fost și este și astăzi, adică și bună și rea" [18]. Constatăm, de altfel, în opera sa, numeroase transpuneri în trecut a unor stări de lucruri și mentalități contemporane. Să notăm, de asemenea, că evoluția nu apare ca un proces liniar, ci ca fiind concretizată prin numeroase progrese și regrese, rapide sau lente, sensul ei general rămînînd însă ascendent.

În privința factorilor care guvernează dezvoltarea societății, Aaron Florian rămîne, în general, pe poziții idealiste. El apelează chiar, uneori, la elemente supranaturale. Anumite evenimente sînt explicate, ca și la antici, prin destin (soartă sau „ursită") și fatalitate. Mai frecvent însă este invocată divinitatea. Este evident aici o limită importantă a gîndirii sale; ea este însă perfect explicabilă. Trebuie să avem în vedere, în primul rînd, stadiul general al dezvoltării noastre culturale de atunci, în care religia și biserica dețin încă un loc important. Nu putem omite, credem, nici faptul că, deosebită de cea a cuceritorilor, religia a avut rolul său în întărirea rezistenței naționale, fapt pe care istoricii vremii, inclusiv Aaron Florian, l-au scos adesea în evidență. De altfel, în sprijinirea revendicărilor sociale și naționale de la 1848 și 1859 s-a apelat și la argumente religioase. Nu este deci surprinzător că divinitatea apare acum constant în explicațiile istorice, Bălcescu și Kogălniceanu nefăcînd excepție.

Să notăm însă că prezența divinității în opera lui Aaron Florian rămîne totuși, în general, discretă. Foarte rar divinitatea se manifestă la el ca în scrierile cronicarilor, cum este, prin excepție, cazul în care este vorba de Gr. Ghica (1660—1664) ale cărui „silințe omenite [...] le a binecuvîntat și cerul, pentru că au urmat ani roditori unul după altul, și țara și lăcuitorii s-a ridicat în grabă la o îmbielșugare mare" [19]. Apoi, acțiunea divinității apare uneori conjugată cu alți factori; persistența, în împrejurări potrivnice, a românilor este explicată prin „Dumnezeu, norocirea și bărbăția lor" [20].

---

16 *Cuvîntul ce s-au zis de D. Medelnicerul F. Aaron, vice-directorul Colegiului Național și profesorul de istoria generală* (în cont. *Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron*), în V. A. Urechia, *Istoria școalelor*, București, 1892, II, p. 14.

17 *Ibidem*, p. 25.

18 *Patria, patriotul și patriotismul*, București, Valbaum, f.a., p. 61.

19 *Manual de istoria Prințipatului Romăniei de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, București, 1839, p. 109.

20 *Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron*, loc. cit., p. 14. Să amintim și respingerea miracolelor, ca în cazul Ioanei d'Arc; *Elemente de istoria lumii*, București, 1845, p. 105.

Mult mai frecvente însă sînt explicațiile numai de natură umană. Dintre acestea, se acordă o deosebită importanță factorului extern, mai ales în cazul istoriei noastre, care, prin specificul său, putea lesne conduce spre o asemenea idee, ea putînd fi sugerată, de altfel, și de situația internațională a Principatelor la mijlocul secolului trecut. La fel, se apelează, în spirit iluminist, la „duhul vremii" (compară cu „esprit du temps" al lui Voltaire). În mai multe rînduri însă, Aaron Florian ne lasă să înțelegem că, în crearea unei anumite situații istorice, factorul intern primează asupra celui extern, fapt pe care, evident, trebuie să-l punem în legătură cu caracterul militant al istoriografiei pașoptiste.

În mod deosebit atrage aici atenția importantul rol rezervat personalităților. Acestea ocupă, de altfel, principalul loc în scrierile sale privind istoria românilor. „Norodul", deși ades pomenit, rămîne o noțiune vagă. Inițiativele personalităților sînt acelea care explică, cel mai frecvent, evenimentele. Faptul poate fi explicat, credem, atît prin orientarea tradițională a istoriografiei anterioare, întărită de influența iluministă, de strălucirea faptelor unor domni din trecut și, în legătură cu aceasta, de situația existentă sub fanarioți, dar și prin poziția oficială a lui Aaron Florian în Principat. Să subliniem însă că, în concepția sa, realizările cele mai spectaculoase se produc în condițiile existenței unei alianțe prinț-popor. De altfel, prințul ideal este acela care gîndește „destul de nobil spre a prețui mai mult binele public al obștii decît interesul său particular" și care își caută „temeinicia tronului său mai mult în fericirea de obște și în binecuvîntările supușilor săi, decît în prerogativele puterii sale"[21]. Aaron Florian înclină uneori spre un fel de „despotism luminat", opus despotismului de genul aceluia al faraonilor ce „înălțară piramidele și obeliscii, care [. . .] stau pînă în ziua de azi dovadă de robia unui popul răbdător, care la porunca despoților înălță acele zidiri colosale, cu sudoarea mai multor generații"[22].

Subliniind avantajele conducerii de către un „prinț luminat", personificat indiscutabil în concepția sa de către Mihai Viteazul, Aaron Florian consideră totuși, fapt remarcabil, că cea mai bună formă de stat este republica. Spre această idee îl conduc exemplele istorice, mai ales acelea ale republicii antice. „Grecii, arată el, după ce schimbară guvernele monarhice cu cele republicane, se rădicară la o strălucire mare"[23]. Spre aceeași idee impulsionează însă și marea importanță pe care o acordă patriotismului. Or, „cu adevărat un patriotism înfocat, de care să fie însuflețiți toți cetățenii de obște, fără deosebire,

---

[21] *Patria, patriotul și patriotismul*, p. 34—35.

[22] *Elemente de istoria lumii*, p. 18. „Falnicile dar zadarnicele piramide"; *Ibidem*, p. 27.

şi care să fie în activitatea neprecurmată, nu se poate găsi decît în republici adevărate, aşezate pe principe populare"[24]. Cu anumite rezerve, patriotismul există şi în monarhii, deşi el nu poate fi cerut celor care nu posedă nimic.

Patriotismul este esenţial pentru dezvoltarea unui popor. În mod deosebit el îşi face simţită prezenţa în momentele de apărare a patriei, cînd, prin însufleţirea pe care o determină, poate schimba raportul de forţe. „Deschizînd istoria, aflăm că state mici şi neînsemnate în care au domnit patriotism şi duh public, au desfăşurat în vremi de primejdie un curaj şi o putere care ne fac să ne mirăm"[25]. Asemenea exemple au dat şi românii[26]. Dimpotrivă, lipsa patriotismului, conjugată cu decăderea moravurilor, poate determina căderea unor state puternice[27]. De altfel, ca şi la predecesorul său D. Bojincă, decăderea moravurilor este frecvent utilizată de Aaron Florian pentru explicarea originii unor situaţii negative.

De influenţă iluministă, ca şi în cazul moravurilor, este şi importanţa acordată legislaţiei şi instituţiilor. Faptul apare, de exemplu, limpede în evidenţă atunci cînd, vorbind despre unirea realizată de Mihai Viteazul, el subliniază că, pentru ca rezultatele ei să fi fost valabile, „trebuia statului acestuia să i se dea o constituţie potrivită cu starea rumânilor, o legislaţie făcătoare de bine şi nişte aşezăminturi care să desăvîrşească creşterea naţiei rumâneşti şi să împuternicească statul acesta nuou"[28].

În sfîrşit, printre factorii determinanţi ai evoluţiei societăţii trebuie adăugată cultura şi mai ales două componente ale sale, scrisul şi şcoala. Domeniului îi este, de altfel, rezervat un spaţiu relativ larg în scrierile sale, atît de istoria universală, cît şi de istoria patriei. Faptul nu poate părea surprinzător la cel care era el însuşi autor şi profesor; nu putem însă elimina influenţa iluministă şi, după cum s-a remarcat, stimularea interesului pentru limba şi literatura naţională, produsă tocmai acum de romantism[29].

Acestor factori, de bază în concepţia sa, li se adaugă, incidental, şi alţii. Aaron Florian aminteşte uneori importanţa elementului demografic, a climei, sau progresele realizate prin dezvoltarea comerţului şi a industriei. Asemenea referiri apar, mai ales, în *Elemente de istoria lumii* şi mult mai rar în scrierile privind istoria românilor. Explicaţia acestei situaţii trebuie găsită şi în deosebirile de dezvoltare economică, dar şi în sursele utilizate care prezentau trecutul nostru aproape exclusiv sub raport politic.

---

24 *Patria, patriotul şi patriotismul*, p. 29.
25 *Ibidem*, p. 22.
26 *Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron, loc. cit.*, p. 19.
27 *Elemente de istoria lumii*, p. 66—67.
28 *Idee repede*, II, p. 285.
29 P. Teodor, *Contribuţia lui Aaron Florian la dezvoltarea istoriografiei naţionale*, în „Acta Musei Napocensis", V (1868), p. 583.

Se poate deci observa că dezvoltarea istorică este condiţionată, în concepţia lui Aaron Florian, de acţiunea conjugată sau separată a anumitor factori, mai ales spirituali, chiar dacă uneori se face loc întîmplării, care poate avea consecinţe profunde şi îndelungi [30]. Cu toată această rezervă, cu toată prezenţa divinităţii şi a destinului, procesul istoric apare în opera lui Aaron Florian ca un proces inteligibil. Pentru a înţelege mai bine concepţia sa este însă necesar să avem în vedere şi conţinutul scrierilor sale.

De la început, se impune aici o lămurire. Una din acuzaţiile care i se pot aduce, şi i s-au adus, lui Aaron Florian, o constituie faptul că în lucrările sale de istoria patriei s-a limitat la Ţara Românească. Este, fireşte, o importantă limită a operei sale; ea rămîne însă explicabilă. Aaron Florian era profesor de istorie în Ţara Românească; în această calitate, el era obligat de programă să se preocupe tocmai de istoria ei în cadrul cursurilor de istorie universală. *Idee repede* nu este, ce-i drept, un manual, dar ea avea ca bază tot activitatea didactică a profesorului. Apoi, nu trebuie să uităm dificultăţile documentare, ca şi de sistematizare a materialului care ar fi trebuit învinse într-o lucrare privindu-i pe toţi românii. Gh. Şincai izbutise să o realizeze, în lucrarea sa publicată abia în 1852, dar în urma unor deosebit de îndelungate eforturi, pe care deceniile din preajma anului 1848 nu le mai permiteau. Este interesant de avut aici în vedere că, în aproape aceeaşi vreme cu Aaron Florian, M. Kogălniceanu pornise de la ideea redactării unei lucrări privind numai istoria Moldovei [31]. Este adevărat că el a ajuns curînd la înţelegerea necesităţii unei istorii care să depăşească limitele strîmte ale unui principat. *Istoria* sa urma totuşi, începînd de la întemeierea Principatelor, să expună separat evoluţia acestora. De altfel, în forma în care a rămas, numai cu istoria Ţării Româneşti, lucrarea sa prezintă o frapantă asemănare, sub acest raport, cu *Idee repede* şi *Manualul* lui Aaron Florian. Să nu uităm apoi că autorul celor două lucrări privind istoria Ţării Româneşti era, fapt care are semnificaţia sa, transilvănean. În sfîrşit, nu putem omite că în cursul predat în ultimii ani la Sf. Sava el ajunge la o prezentare mult mai largă, chiar dacă aceasta nu depăşeşte, în general, din motive lesne explicabile, graniţele României din 1859. De altfel, chiar în lucrările consacrate numai Ţării Româneşti, atrage atenţia că partea rezervată perioadei anterioare întemeierii acesteia prezintă unitar întreg teritoriul vechii Dacii.

Această din urmă manieră era impusă şi de realităţile istorice dar ea trebuie pusă în legătură şi cu necesitatea, clar simţită de un continuator al Şcolii ardelene, de a sublinia originea latină a românilor. Aaron Florian nu mai porneşte însă ca unii predecesori, Miron

---

[30] Vezi, de exemplu, *Idee repede*, I, p. 143.

[31] M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834—1849*, ed. P. Haneş, Bucureşti, 1913, p. 25

Costin sau Samuel Micu-Klein, direct de la istoria romanilor, ci consideră necesar ca la început, procedeu utilizat și de Kogălniceanu, să facă o prezentare a dacilor. Aprecierea acestora nu este însă identică în lucrările sale. Pentru energicul susținător al originii pur latine a românilor, dacii au apărut inițial ca o „nație barbară" [32]. Ulterior însă el a revenit asupra acestei aprecieri, prezentîndu-i în culori mai favorabile și subliniind nivelul lor relativ ridicat de dezvoltare [33]. Aceasta însă nu-l împiedică să nege în continuare orice aport al dacilor la formarea poporului român. De altfel, în general, daco-românismul de pînă la 1848 trebuie privit în legătură cu Dacia romană și nu cu simbioza între romani și daci. Aceștia din urmă, consideră Aaron Florian, împreună cu predecesorii săi și mulți dintre contemporani, au fost fie exterminați, fie alungați, încît întreg fostul lor teritoriu a rămas „pustiu de lăcuitori" [34]. În locul lor, Traian a adus „mulțime nenumărată" de oameni, considerați în *Idee repede* ca originari numai din Italia, în vreme ce mai tîrziu se acceptă proveniența lor „din toată lumea romană" [35], aceștia întemeind colonii, de la care „își trage începutul nația română de astăzi" [36]. Este, firește, respinsă teza că au fost aduși aici „derbedei și oameni fără nici un căpătîi" [37]; coloniștii au fost „bărbați cu muieri și copii, meșteri și plugari" [38]. Elementul roman a fost ulterior întărit prin alte colonizări, ca și prin trecerea, mai tîrziu, a unor grupuri de români din sudul Dunării în nordul fluviului.

Ideea latinității este firesc asociată cu aceea a continuității, element la fel de important în fundamentarea drepturilor istorice ale românilor. În pofida vremurilor vitrege, aceștia „rămaseră aici neclintiți în vreme de 1730 [de] ani, pînă în ziua de astăzi" [39]. Este adevărat că, în momentul retragerii lui Aurelian, „mulți din lăcuitorii romani de aici se duseră după legioane și trecură în Misia; dar cea mai mare parte [...] rămaseră aici în locul unde s-au născut, unde era averile și mormintele părinților lor, de care nu se desparte cineva cu înlesnire" [40]. Este adevărat că în timpul năvălirilor care au urmat, locuitorii Daciei romane au avut de înfruntat împrejurări deosebit de grele pînă în secolul al XIII-lea, vreme în care teritoriul lor „n-a fost decît un teatru scîrbos unde atîtea nații barbare jucară role foarte triste" [41],

---

32 *Idee repede*, I. p. 2.

33 *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 3—4. Vezi și I o r g a, *Cursul de istoria românilor a lui Florian Aaron*, în „Cercetări istorice", XIII (1927), p. 259—260.

34 *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 16. Vezi și *Idee repede*, I, p. 7—8.

35 *Cuvîntul ce s-au zis de d. F. Aaron, loc. cit.*, p. 16; *Manual*, p. 16.

36 *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 16.

37 *Idee repede*, I, p. 8. Vezi și I o r g a, *op. cit.*, p. 260.

38 *Ibidem*.

39 *Ibidem*, p. VIII.

40 *Manual de istoria Prințipatului României*, p. 22.

41 *Idee repede*, I, p. 33.

ei fiind nevoiţi „a geme supt un jug îndoit de stăpînire străină şi de barbarie" [42]. Năvălirile, fapt reliefat anterior de Şincai, au avut consecinţe negative pentru populaţia autohtonă, mai ales în cultură, fapt deplîns cu atît mai mult cu cît Aaron Florian este un mare preţuitor al acesteia. El subliniază însă, cu legitimă mîndrie, vitalitatea românilor care au ştiut să-şi păstreze naţionalitatea în contact cu numeroasele popoare migratoare, chiar dacă aceasta nu a rămas fără urme. „Cu adevărat, prin amestecarea cu atîtea naţii barbare ce au stăruit pe pămîntul lor, [românii] s-au schimbat mult, cu toate acestea păstrară numele, limba, obiceiurile, năravurile — să observăm că, fără a şi-o propune direct, el pare să dea o definiţie a naţiunii — şi alte trăsături caracteristice de strălucitul sînge roman" [43].

Fidel, în general, tendinţelor Şcolii ardelene, în privinţa ideii latinităţii şi continuităţii românilor, el le depăşeşte — ca, de altfel, şi imediatul său predecesor D. Bojincă, de care probabil a fost influenţat — prin accentuarea comunităţii lor [44]. Afirmaţia ar putea părea paradoxală dat fiind caracterul fragmentar al prezentării istoriei lor. Trebuie să subliniem însă că oprindu-se de la 1290 — dată considerată, ca şi la cronicarii munteni, ca fiind momentul descălecatului legendarului Negru-Vodă [45] — numai la istoria Ţării Româneşti, el a privit-o prin prisma intereselor tuturor conaţionalilor. *Manualul* său începe cu o prezentare a întreg teritoriului locuit de români. El deplînge timpul cînd, în vremea năvălirilor, „Dacia, care pînă atunci s-a socotit totdeauna o stăpînire, începu a se sfîşia în părţi şi a i se slăbănogi puterea cu care rumânii, scăpînd odată de stăpînire streină şi lucrînd în mare şi tot, ar fi putut să se ridice la o poziţie mai înaltă" [46]. Mai tîrziu, vorbind despre ocuparea Transilvaniei de către maghiari, stilul său capătă accente triste cînd constată că între românii din cele două părţi ale Carpaţilor „se pune linie de hotar ca să nu se mai poată uni niciodată" [47]. Prin aceeaşi prismă a comunităţii este privită şi întemeierea Principatelor. Acţiunea legendară a lui Negru-Vodă este privită sub auspiciile cele mai favorabile; se regretă însă faptul că această acţiune — prezentată, la fel ca la mulţi alţi istorici anteriori sau posteriori, ca o coborîre a românilor, constituiţi deja în unele state mai mici, din munţii unde se retrăseseră în vremea năvălirilor, către cîmpie — nu a putut fi continuată prin unirea cu Moldova. Prin întemeierea şi a Moldovei, caz în care se apelează din nou la ideea des-

---

42 *Ibidem*, p. IX.

43 *Manual de istoria Prinţipatului României*, p. 23.

44 I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, Sibiu f.a., p. XVI—XVIII.

45 În legătură cu discuţiile stîrnite atunci de această dată vezi o scrisoare a lui Aaron Florian în N. Bănescu, *Din corespondenţa lui Gheorghe Bariţ*, în „Neamul românesc", III (1908), p. 1452.

46 *Idee repede*, I, p. 27—28.

47 *Ibidem*, p. 29. Vezi şi *Manual de istoria Prinţipatului României*, p. 30.

călecatului, „se puse linie de hotar şi într-aceste două prinţipate ai căror lăcuitori se priviră mai totdeauna ca cînd n-ar fi tot o naţie, isvor de nefericiri pentru amîndouă prinţipatele" [48]. În acest context, este deosebit de semnificativă aprecierea pe care Aaron Florian o face lui Ştefan cel Mare. Erou preferat al legendei populare, al literaturii culte, al picturii, dar şi al istoriografiei din această vreme, domnitorul moldovean se bucură de o prezentare mai nuanţată din partea dascălului transilvănean de la Sf. Sava. Elogiat pentru faptele sale de vitejie, Ştefan este în acelaşi timp condamnat pentru incursiunile în Ţara Românească, întrucît luptele sale cu Radu cel Frumos „sînt cele dintîi începuturi de vrăjmăşii, vărsări de sînge şi de o grămadă de alte nenorociri între Ţara Românească şi Moldova, care nu încetară a se zavistui, a se pismui şi a ridica răsboae una împotriva altia decît după ce slăbiră de tot şi după ce amîndouă căzură sub aceeaşi soartă" [49]. Este, probabil, motivul, pentru care şi mai tîrziu [50], spaţiul consacrat domnitorului moldovean este cît se poate de redus în raport cu importanţa sa.

Cea mai pregnantă expresie a ideii comunităţii este însă sublinierea momentului Mihai Viteazul, prin importantul loc pe care i-l acordă, prin elogiile aduse faptelor sale, ca şi prin stilul deosebit de înflăcărat [51]. Pentru Aaron Florian, „acesta a fost punctul cel mai înalt al slavei româneşti; aceasta a fost vremea cea mai frumoasă pentru români" [52]. Ceea ce, mai ales, a dat măreţie acestui moment a fost unirea celor trei ţări, fapt care părea să povestească românilor un viitor fericit. Principalul factor care a imprimat perioadei măreţie, care a catalizat energia naţională în lupta pentru independenţă şi unitate a fost Mihai, acest „Ahil românesc, vrednic de a-şi avea Omerul său, care să fie cartea vitejiei, cartea rumânilor, cartea care să se citească cu drag de oricine" [53]. Domnitorul primei uniri este o întruchipare perfectă a rolului personalităţii, el apare ca „rumânul care făcea cît toţi rumânii" [54]. Faptele sale nu pot fi însă explicate neglijînd unitatea care s-a creat în jurul său. Faptul îi apare evident lui Aaron Florian, chiar pentru începutul domniei. „Unirea boerilor ţării şi a tot norodului rumânesc cu cugetele cele înalte ale lui Mihai a isprăvit lucruri mari pînă la vremea aceasta [februarie 1595]" [55]. El subliniază, în repetate rînduri, că Mihai a apărut românilor din toate

---

48 *Ibidem*, I, p. 30.
49 *Ibidem*, p. 132.
50 Iorga, *op. cit.*, p. 270.
51 Vezi şi P. Teodor, *op. cit.*, p. 582—583.
52 *Cuvîntul ce s-au zis de F. Aaron*, p. 21.
53 *Idee repede*, II, p. 322. Prima parte a citatului este reluat după D. Bojincă, *Vestitele fapte şi perirea lui Mihai Viteazul* (în „Biblioteca românească", nr. 4, 1830, p. 32) care, la rîndul său, îl preluase din *Breviarium chronologicum*.
54 *Idee repede*, II, p. 319.
55 *Ibidem*, p. 165.

cele trei țări ca un adevărat mîntuitor, insistînd asupra comunității sentimentelor lor, deși în alte părți, unele amintite și aici, susține idei diferite. Faptul ni se pare numai aparent contradictoriu; Aaron Florian urmărea, în ambele cazuri, prin exemplul pozitiv sau negativ, să demonstreze importanța unității. El făcea o operă de istoric militant și modul cum îl prezintă pe Mihai Viteazul este cît se poate de ilustrativ. S-a remarcat, pe bună dreptate, că acum evocarea figurii domnitorului este în același timp o chemare la acțiune [56]. Această chemare transpare din toate capitolele și pasajele consacrate în diferite rînduri domnitorului celor trei țări; uneori ea este directă. „Rumânii, spune Aaron Florian, în încheierea amplei părți pe care i-o consacră în *Idee repede*, aibă a se mîndri cu eroul acesta care se luptă ca un leu pentru pricina cea sfîntă a desrobirei și slobozeniei lor. Aducă-și aminte de ceea ce poate face o nație unită cînd este norocită ca să nască dintr-însa un om mare" [57].

Ideea unității apare în strînsă și logică legătură cu aceea a independenței naționale. Urmărirea luptei pentru neatîrnare, cu numeroasele sale vicisitudini, dar și cu remarcabile momente de glorie, este în lucrările lui Aaron Florian o preocupare constantă, dominantă adesea. Faptul nu poate, firește, surprinde. Particularitățile istoriei noastre trebuiau în mod necesar să impulsioneze spre o asemenea orientare, impusă, ca urmare și a situației internaționale a Principatelor la mijlocul veacului trecut, și de puternicile aspirații naționale ale vremii. Accentuarea acestui aspect capătă astfel o deosebită semnificație. Reliefarea ideii latinității, dominantă la istoricii Școlii ardelene, urmărea să demonstreze legitimitatea drepturilor românilor, drepturi care erau considerate ca urmînd să se manifeste însă, în general, în cadrul limitelor statale existente atunci. Sublinierea îndelungatei lupte pentru păstrarea sau recîștigarea independenței avea, evident, un sens mult mai radical. Continua ei evocare nu poate fi înțeleasă decît asociată de năzuința spre un stat neatîrnat și unit, premisă necesară pentru o dezvoltare firească a românilor. Modul în care apare problema la Aaron Florian — unul din promotorii noii orientări — este o dovadă în acest sens. Evocarea numeroaselor lupte pentru neatîrnare prilejuiește istoricului pagini de un patetic lirism. Entuziasmului și mîndriei pentru victorii i se adaugă durerea pentru înfrîngeri. Dar acestei maniere, al cărei țel trebuia să fie, în primul rînd, stimularea sentimentului național, Aaron Florian îi adaugă și o permanentă grijă de a descoperi cauzele care au determinat evoluția și rezultatele luptei pentru independență, chiar dacă explicațiile nu sînt întotdeauna exacte, încercînd astfel să ofere contemporanilor învățăminte pentru prezent și viitor. În repetate rînduri, el subliniază, în conformitate

[56] D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, București, 1967, p. 388.
[57] *Idee repede*, II, p. 322.

cu principiile sale generale, importanţa pe care au jucat-o vitejia şi „energia naţională" pentru păstrarea independenţei şi, mai tîrziu, a autonomiei, în condiţiile unei evidente superiorităţi a adversarilor. Mai ales însă sînt căutate cauzele care au determinat posibilitatea ştirbirii independenţei de către Imperiul otoman, într-un spirit evident pragmatic. Sînt invocate aici explicaţii de ordin extern — superioritatea puterii turceşti şi disensiunile existente în frontul antiotoman. Dar Aaron Florian caută principala explicaţie în interior. După părerea sa, ades repetată, aceasta ar consta, mai ales, în luptele dintre diferite grupări, rezultat îndeosebi al competiţiei pentru domnie. Exploatate abil de turci, ele au determinat, prin slăbirea puterii de rezistenţă a românilor, o tot mai accentuată dependenţă faţă de Poartă. Chiar dacă, datorită numeroaselor lupte, această dependenţă nu a atins niciodată gradul existent la sud de Dunăre, ea a avut consecinţe nefaste. Acestea sînt nu numai de ordin naţional-politic, ci şi social. Atrage atenţia aspra blamare a acelor „prinţi tîlhari ai norodului lor", care, pentru a-şi îndeplini obligaţiile faţă de Poartă, „din spinarea sărmanilor lăcuitori lua ca să mulţumească plăcerile slavei lor cei deşarte" [58].

În această ordine de idei, este considerată şi perioada fanariotă. Ce-i drept, opera sa cunoaşte aici o anumită evoluţie. Blamării complete a ei în 1835 (în introducerea la *Idee repede)*, îi urmează, prin 1838—1839, o interpretare mai nuanţată, în care există loc şi pentru menţionarea anumitor merite ale unor domnitori. În general, însă, perioada fanariotă apare ca epoca cea mai neagră de la întemeierea Principatelor. Faptul se explică, probabil, nu numai prin situaţia anterioară anului 1821, ci şi prin concepţiile istoricului şi momentul în care scrie. Trebuie să avem în vedere aici importanţa pe care Aaron Florian o acordă personalităţii — în speţă, domnitorului — ca şi faptul că restatornicirea domniilor pămîntene a impus o anumită atitudine faţă de epoca fanarioţilor. Anul 1822 este frecvent considerat în epocă o cotitură menită să creeze premisele pentru reînvierea gloriei străbune, ca şi pentru înlăturarea dificultăţilor sociale, considerate ca o urmare, mai ales, a dominaţiei fanariote. Astfel se explică, credem, că tocmai pentru această perioadă, Aaron Florian are cele mai multe referiri asupra factorului social, neglijat în mare parte pentru celelalte perioade. De asemenea, apare firească aprecierea favorabilă asupra mişcării lui Tudor. Dar, consideraţiile sale entuziaste asupra perioadei de după 1822 şi, mai ales, de după 1829, nu pot fi acceptate ca sincere decît cu importante rezerve, trebuind să avem în vedere poziţia oficială a istoricului; să amintim, de exemplu, că discursul din 1838 a fost rostit în chiar prezenţa domnitorului Alexandru Ghica. Scrisorile sale către Bariţ atestă o atitudine deosebit de critică asu-

[58] *Ibidem*, p. 107.

pra situației din Țara Românească. Dar chiar în ele răzbate convingerea că secolul al XIX-lea este, și pentru români, „veacul înaintării"[59], autorul lor exprimîndu-și astfel convingerea în inevitabilul progres al poporului său, conceput ca încadrîndu-se într-o evoluție generală, progres pe care a căutat să-l sprijine prin întreaga sa activitate.

De altfel, principala constatare care se impune în legătură cu concepțiile istorice ale lui Aaron Florian este că acestea sînt determinate de caracterul militant pe care dascălul transilvănean, la fel cu majoritatea contemporanilor, îl conferă istoriei. Opera sa este, înainte de toate, un produs al evoluției și tendințelor societății românești la mijlocul secolului trecut. Particularitățile acestei evoluții au imprimat scrierilor sale un caracter care nu face posibilă încadrarea lor într-un anumit curent istoriografic. Am observat, deja, că opera sa cuprinde idei care prezintă puncte de contact cu curente istorice diferite. Constatarea este întărită dacă avem în vedere metoda și stilul. Nu putem omite, de exemplu, o anumită influență receptată din partea umanismului, tributar și acesta manierei retorice antice, ilustrată mai ales de Titus Livius. În multe capitole, Aaron Florian, se limitează la puține surse, adesea una singură (îndeosebi Engel), fără a fi, în general, preocupat de critica lor, singura noutate constituind-o, uneori, prezentarea evenimentelor într-o manieră personală, stilul căpătînd, adesea, un ton sentențios. În alte părți, însă, maniera adoptată amintește de judecata rece a iluminiștilor sau, și mai frecvent, de avîntarea romanticilor, documentarea fiind mult mai largă și alăturată unei puternice note critice. Firește, ponderea acestor elemente variază o dată cu evoluția istoricului, a cărui treptată perfecționare a fost recent subliniată[60]; ele coexistă însă, chiar dacă în măsură diferită, în toate lucrările sale. Faptul nu este, de altfel, singular în epocă, interferența influențelor unor curente diferite fiind curentă acum. Nu este cazul să discutăm pe larg aici explicația acestei situații. Să amintim doar că decalajul existent acum între țările române și apusul Europei a făcut posibilă preluarea și coexistența unor elemente, care, *datorită succesiunii lor, pot fi relativ riguros delimitate* în alte părți. Este și cazul operei lui Aaron Florian. Prin aceasta, ea nu capătă însă un caracter eterogen. Modul în care concepe el istoria, în funcție de tendințele și necesitățile societății românești de atunci, a determinat ca prezentarea pe care i-o face, el să rămînă unitară prin apelul la acele elemente doar, care erau conform convingerii sale că istoria avea, mai mult decît oricare altă disciplină, menirea de a asigura contemporanilor o armă de luptă și un izvor de învățăminte, ca și un puternic suport spiritual într-o epocă prevestitoare și plină de transformări.

---

[59] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 1516.
[60] P. Teodor, *op. cit.*, p. 584.

Concepută astfel, opera lui Aaron Florian — ca și, evident, a numeroși alți istorici — prezintă, în mod firesc, pentru cercetător tentația de a-i urmări răspîndirea și influența. Tentativă evident temerară, întrucît izvoarele sînt aici deosebit de sărace, incerte uneori, iar în anumite privințe lipsesc cu desăvîrșire. Am considerat, totuși, că riscul merită să fie asumat, chiar dacă rezultatele nu pot fi, în asemenea condiții, decît modeste, asemenea încercări conjugate putînd contribui la o mai bună cunoaștere a circulației generale a lucrărilor și ideilor istorice și, prin aceasta, a climatului spiritual al epocii în ansamblu.

În privința răspîndirii lucrărilor istorice ale lui Aaron Florian, date mai sigure avem doar pentru *Idee repede*, datorită listelor de „prenumeranți" adăugate la sfîrșitul fiecăruia din cele trei tomuri. Ele atestă o relativ largă răspîndire a lucrării. Pentru tomul I s-au făcut „prenumerații" la 355 volume, cifră destul de ridicată pentru anul 1835. Numărul lor a scăzut însă la 222 pentru tomul II, sporind cu puțin — 250 — la următorul. Prenumeranții sînt recrutați din întreaga Țară Românească. Bucureștii figurează pe primul loc, dar cîte 10—15 abonamente întîlnim la Brăila, Focșani, Buzău, Vălenii de Munte, Tîrgoviște, Giurgiu, Cîmpulung, Pitești, Roșiorii de Vede, Rîmnicul Vîlcii, Caracal, Craiova, Tg. Jiu, Cerneți, la care trebuie să adăugăm un număr mai mic în alte localități, ceea ce face ca lucrarea să se fi răspîndit în întreaga Țară Românească. Se adaugă apoi „prenumerațiile" făcute în Moldova, la Iași și Focșani. Cei menționați în aceste liste aparțin unor pături diverse — boieri de diferite categorii, clerici, intelectuali, militari; se adaugă un număr important de „prenumeranți", ale căror nume nu sînt însoțite de specificarea rangului sau profesiei și din care, cel puțin o parte, aparțin păturilor orășenești, ceea ce este încă un indiciu pentru interesul pe care burghezia începe să-l manifeste pentru problemele culturale ale vremii, în cazul de față pentru istoria națională.

Se poate observa, deci, că lucrarea lui Aaron Florian s-a bucurat de un relativ larg răsunet, constituind, chiar în limite mai modeste, un eveniment cultural, al vremii. Firește, nu putem exclude ipoteza că unii dintre „prenumeranți", în special dintre marii boieri, care subscriu pentru două sau mai multe exemplare, au făcut prin aceasta și un act de filantropie (cu caracter național totuși); impresia generală este însă aceea a interesului pentru noua lucrare, prima de acest gen care urma să fie tipărită în limba română. În același sens, pledează și subscripțiile provenind din partea unor librari: Iosif Romanov cu 5 exemplare la vol. I, 10 la vol. II—III, Gavril Mironovici din Iași cu 51 și respectiv 5 (dacă, firește, nu s-a strecurat aici și o greșală de tipar), Hristea Hagi Colciu din Focșani cu 10 și 10. Aceștia mizau, evident, pe posibilitatea desfacerii lucrării, ceea ce, dacă avem în vedere „prenumerarea" în continuare pentru vol. II și III, s-a și

realizat, chiar dacă rezultatele nu sînt identice. Un sprijin important a primit autorul pentru tomul I din partea Eforiei școalelor naționale, care a subscris 50 de exemplare, probabil, în scopul dotării bibliotecilor școlare și premierii elevilor. De altfel, numărul profesorilor menționați în liste este important, în afara celor din București (P. Poenaru, S. Marcovici, G. Ioanid, I. Pop, G. Hill, I. Genilie și alții de la Sf. Sava sau alte școli din același oraș) și Iași (G. Săulescu, Samuil Botezat, T. Burada, D. Bojincă, „arhivarul" I. Mălinescu) figurînd și profesori din diferite județe ale Țării Românești. Să menționăm apoi că printre „prenumeranți" figurează unii din viitorii revoluționari (Eftimie Murgu, Chr. Tell, Ioan și Dimitrie Brătianu ș.a.) și că, în general, abonații sînt consecvenți, majoritatea lor subscriind pentru toate cele trei tomuri. Pe mulți dintre ei îi găsim subscriind și la alte lucrări; analiza comparativă a tuturor listelor de „prenumeranți" va permite concluzii deosebit de utile privind răspîndirea cărții și publicul cultural la mijlocul secolului trecut.

Evident însă că nu puteam limita răspîndirea *Ideii repezi* numai la „prenumeranți". Ar fi greu de crezut, de altfel, ca în Transilvania să fi pătruns doar cîte 3 exemplare din vol. II—III, astfel cum menționează lista acestora; legăturile lui Aaron Florian, dar și atmosfera generală, ne îndreptățesc să credem că și alte exemplare, în afara celor amintite, au depășit granițele Moldovei și Țării Românești [61]. Chiar în Principate, nu putem limita numărul exemplarelor în circulație la acelea „prenumerate", acestora adăugîndu-li-se altele, difuzate direct de autor [62].

Dacă, după cum am văzut, pentru *Idee repede*, listele menționate oferă date interesante, situația se modifică pentru celelalte lucrări, în care astfel de liste lipsesc. În asemenea condiții, singura afirmație care nu comportă riscuri este că *Manualul de istoria Principatului României* și *Elemente de istoria lumii* au circulat, în primul rînd, în mediul școlar. Nu este exclus ca ele să fi fost folosite, cel puțin o anumită perioadă, și la alte școli în afara Colegiului Sf. Sava. În acest sens ar pleda și faptul că *Elementele* au cunoscut trei ediții succesive. Nu putem exclude și posibilitatea cunoașterii lor de publicul extrașcolar. De altfel, toate lucrările lui Aaron Florian au fost semnalate în diferite publicații ale vremii, semnalare însoțită uneori de o prezentare elogioasă. Tot presa este aceea care a asigurat o largă răspîndire discursului său din 1838. Publicat integral de autor în „România", el a fost reluat, cu excepția unui pasaj, în „Foae pentru minte, inimă și literatură", care, de altfel, avea să publice și cîteva fragmente din *Idee repede* [63].

[61] Aaron Florian însuși oferea, în 1836, cîte un exemplar din primul volum al *Ideii repezi* lui Bariț și Cipariu; V. Netea, *Timotei Cipariu și George Barițiu călători prin Țara Românească în 1836*, în „Studii", XI (1958), nr. 1, p. 124.

[62] „Foae pentru minte, inimă și literatură", I (1838), p. 40.

[63] *Ibidem*, p. 113—119.

Dacă datele prezentate mai sus, cu tot caracterul lor fragmentar, ne permit formarea unei imagini, fie și incompletă, asupra răspîndirii propriu-zise a lucrărilor sale, situația este mult mai dificilă în privința influenței exercitate de activitatea și ideile sale. Sărăcia izvoarelor, caracteristică acestui domeniu de cercetare, fac ca partea deținută aici de ipoteză să fie mult mai importantă, mai ales în privința publicului larg.

În privința modului cum au fost primite lucrările sale, există o singură mărturie mai sigură, aceea a lui Simion Marcovici, care semnează, la începutul primului tom din „Curier de ambe sexe" — fapt a cărui semnificație merită să fie subliniată — articolul *Istoria Patriei*. Este vorba, de fapt, de o subliniere a importanței acesteia, pornindu-se de la o prezentare a *Ideii repezi*. Ni se relatează, printre altele, o lectură în colectiv a unor fragmente ale acesteia, ascultătorii avînd lacrimi în ochi la relatarea marilor fapte ale lui Mihai Viteazul, pentru care S. Marcovici propune, pornind de la o idee a lui Aaron Florian, ridicarea unui monument care ar avea menirea să insufle curaj și patriotism noii generații [64]. Asemenea lecturi colective nu le putem exclude nici pentru celelalte lucrări; ne gîndim, mai ales, avînd în vedere alte exemple cunoscute, la posibilitatea firească a unor lecturi efectuate de copii în fața părinților. În legătură cu aceasta, nu putem neglija nici faptul că, în lunga sa activitate, Aaron Florian a fost dascălul a cca. 2 000 de elevi și studenți. Este adevărat că disciplina sa a fost în primul rînd istoria universală, dar fierbintele său patriotism nu putea să nu-l determine la străduința de a insufla tinerilor dragostea pentru trecutul național. Dovada pe care o constituie întreaga sa operă și, mai ales, discursul din 1838, rostit la o serbare școlară — la care participă însă și un numeros public — este întărită, printre altele, de o corespondență din Craiova din 3 august 1848, în care, elogiindu-se alegerea lui Aaron Florian ca administrator al județului Dolj, este subliniată influența pozitivă pe care a exercitat-o asupra tinerimii prin cursurile sale de istorie [65]. Imaginea profesorului care se ocupa mai mult de babiloneni și asirieni, acreditată de Iorga și P. P. Panaitescu [66], trebuie astfel înlăturată. De altfel, ambii pornesc de la cunoscutele amintiri ale lui I. Ghica despre elevul Bălcescu, dar nu le interpretează corect. Din acestea rezultă însă clar, fapt întărit și de alte date, că *în acel moment* Aaron Florian *abia începuse* cursul de istorie generală la Sf. Sava, neputînd deci preda, pînă atunci, decît popoarele orientale [67]. Cursul său de istoria lumii, publicat ulterior, dovedește că acestea nu ocupau în ansamblu decît

---

[64] „Curier de ambe sexe", I (1838), p. 1—2.

[65] „Vestitorul românesc", XII (1848), p. 234—235.

[66] Iorga, *Schițe din literatura română*, I, Iași, f.a., p. 81; P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, București, 1923, p. 12.

[67] N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 39.

un spațiu redus, chiar dacă acesta a putut fi mai mare inițial. De asemenea, este cert că, chiar în limitele prevăzute de programa școlară, Aaron Florian a dat elevilor și noțiuni de istoria românilor.

Nu este mai puțin adevărat însă că Bălcescu a păstrat o evidentă rezervă față de fostul său dascăl. Ce-i drept, în introducerea la „Magazinul istoric pentru Dacia", subliniind și limitele *Ideii repezi*, el le explica în același timp prin condițiile momentului apariției ei. Mai tîrziu însă, Aaron Florian devine aproape inexistent pentru fostul său elev. Faptul este cu atît mai surprinzător cu cît autorul *Românilor supt Mihai-Voevod Viteazul* nu putea să nu fie influențat de cel care în *Idee repede* acordase atîta importanță marelui domnitor; există între cele două lucrări numeroase asemănări, identități chiar, asupra cărora nu mai insistăm însă aici [68]. Cauzele acestei atitudini sînt dificil de elucidat. Ele și-ar putea găsi originea în necunoscutele raporturi între profesor și elev (Bălcescu, care la 14 ani conspectează din cronicari, nu este premiant la istorie!), în deosebirile de vîrstă și temperament, în poziția oficială a lui Aaron Florian, în deosebirile de concepție și metodă etc., sau în toate aceste elemente. O afirmație certă este însă greu de făcut.

Celălalt mare istoric al vremii, Kogălniceanu, a avut o atitudine diferită față de Aaron Florian, pe care-l cunoscuse la București în iarna 1839—1840 [69], acesta din urmă fiind autorul cunoscutei caracterizări făcute junelui cărturar moldovean de „tînăr bătrîn" [70]. Pregătindu-se să-și redacteze *Istoria*, Kogălniceanu cerea să i se trimită vol. I din *Idee repede* [71], pe care însă, probabil, nu l-a mai primit, necitîndu-l în bibliografia lucrării sale. În schimb, l-a consultat mai tîrziu. În *Cuvîntul* său din 1843, asupra căruia este evidentă influența discursului din 1838 a lui Aaron Florian, Kogălniceanu citează, menționînd autorul, elocventul pasaj amintit la începutul acestei lucrări, din *Introducerea* la *Idee repede*. Probabil, de aici a fost el preluat și folosit, într-o formă modificată, în *Cîntarea României* [72].

Depășită de chiar contemporanii săi, opera istorică a lui Aaron Florian a fost, spre deosebire de activitatea sa, dată aproape complet uitării. Doar cîteva fragmente au fost ulterior republicate [73]. Lucrările sale au devenit aproape rarități bibliografice. Abia recent a fost republicată *Introducerea* la *Idee repede* [74]. Menționînd cu satisfacție

---

68 Ele vor fi discutate pe larg de tov. I. Toderașcu în cadrul unei teze privind istoriografia lui Mihai Viteazul pînă la 1918.

69 C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea națională, 1834—1849*, București, 1968, p. 34, nr. 1.

70 *Ibidem*.

71 M. Kogălniceanu, *Opere*, I, p. 14.

72 A. Russo, *Scrieri*, ed. P. Haneș, București, 1908, p. 143.

73 Unele fragmente au fost reluate de Pumnul în *Lepturariu* (t. IV, partea II) și în vol. *Istoricii români*, București, 1909, apărut în „Biblioteca Socec".

74 De către P. Cornea și M. Zamfir, *Gîndirea românească în epoca pașoptistă*, I, București, 1969, p. 141—149.

acest fapt, ne exprimăm în acelaşi timp regretul pentru inexistenţa încă a unei ediţii a scrierilor sale, alese dintre cele mai reprezentative, a căror publicare este, credem, întrutotul justificată.

Încheind aceste rînduri, nu am dori să lăsăm impresia că am urmărit ca, prin analiza operei lui Aaron Florian, să-l plasăm pe o treaptă mai înaltă decît aceea pe care a ocupat-o în realitate. Dacă am insistat mai mult asupra meritelor sale, am făcut-o întrucît, din motivele menţionate, acestea au fost ades contestate sau trecute sub tăcere. Evident, Aaron Florian nu a dus istoriografia română la nivelul pe care i l-au asigurat Kogălniceanu şi Bălcescu. Păstrător al tradiţiei Şcolii Ardelene şi iniţiator al unor direcţii noi, el are totuşi partea sa de contribuţie la dezvoltarea istoriografiei noastre, la stimularea interesului pentru trecutul naţional şi la cunoaşterea acestuia. Preocuparea pentru stimularea cercetărilor istorice este mereu subliniată ; în afara consideraţiilor în acest sens din lucrările sale, amintim şi faptul că, în momentul cînd era director al Aşezămintelor Brîncoveneşti, epitropia acestora a instituit un premiu — iniţiativă de care Aaron Florian nu putea fi străin, — pentru stimularea literaturii originale, printre materiile prevăzute pentru aceasta, istoria figurînd pe primul loc [75].

Opera istoriografică a lui Aaron Florian are, este adevărat, numeroase limite ; subliniindu-le, credem însă că ceea ce interesează este nu blamarea, ci explicarea lor. În această privinţă, trebuie să avem în vedere, în primul rînd, epoca în care a fost elaborată, nivelul cultural al vremii şi publicul căruia îi era destinată ; acest element nu ne apare însă suficient. Trebuie să apelăm, de aceea, şi la situaţia personală a autorului. Aaron Florian scrie de pe o poziţie oficială ; or, aceasta nu era favorabilă pentru realizarea unor înnoiri radicale în istoriografie. Exemplul dezvoltării istoriografiei europene este elocvent în această direcţie. El este întărit de faptul că la noi, marii înnoitori care au fost Kogălniceanu şi Bălcescu au acţionat de pe poziţii neoficiale, experienţa primului cu cursul de istorie naţională fiind cît se poate de sugestivă. Este adevărat că, uneori, oficialitatea tolerează sau chiar încurajează cunoaşterea trecutului naţional, întrucît aceasta coincide, în anumite privinţe, cu interesele sale ; ea impune însă şi limite importante, în domeniul politic ca şi social. Opera unui profesor de istorie, ca Aaron Florian, poate cuprinde, astfel, alături de idei îndrăzneţe, altele moderate, ca şi importante omisiuni. Prudenţa i-a fost impusă, probabil, şi de modesta sa stare materială,

---

[75] V. A. Urechea, *op. cit.*, III, p. 222.

funcţiile didactice fiind aproape singururele surse de întreţinere; să nu uităm că Bălcescu şi Kogălniceanu, beneficiind şi de entuziasmul tinereţii, dispuneau totuşi de suficiente resurse pentru a nu fi obligaţi, la nevoie, să apeleze la o funcţie oficială. Participarea lui Aaron Florian la revoluţia de la 1848, dovedeşte caracterul impus al unora din limitele sale. Să nu uităm apoi, că el nu a beneficiat de contactul direct cu istoriografia străină şi de posibilităţile oferite de bibliotecile din alte ţări.

Chiar cu aceste limite, meritele lui Aaron Florian ca istoric sînt însă incontestabile. Trebuie să avem aici în vedere tendinţa sa de încadrare a istoriei naţionale în istoria universală, stabilirea unei periodizări, căutarea factorilor care stau la baza dezvoltării societăţii. Înainte de toate însă, trebuie subliniată importanţa pe care o acordă el istoriei naţionale, într-un moment cînd cunoaşterea acesteia era deosebit de necesară. Reamintirea ei contemporanilor, avea mai ales nobila menire de a dezvălui marea vitalitate a românilor. O spune deosebit de pregnant la începutul ades citatului său discurs din 1838: „Mii de revoluţii au zguduit Ţara Românească, ameninţînd-o că vor s-o cotropească; întîmplări nenumărate au năpădit cu furie pe români, înfricoşîndu-i că vor să le desfiinţeze naţionalitatea şi să-i şteargă din numărul celorlalte naţii. Cu toate acestea, românii cu mîndrie pot a-şi ridica capul înaintea veacurilor trecute, a revoluţiilor şi întîmplărilor ce i-au izbit, şi cu glas triumfător pot să zică: noi tot sîntem!.[76] Era exprimat, astfel, un crez, care sintetiza, pentru cărturarul militant, care a fost Aaron Florian, raţiunea majoră a preocupărilor pentru istorie.

L'OEUVRE HISTORIQUE D'AARON FLORIAN

Résumé

En reprenant un problème qu'il a debattu partiellement dans le numéro précédent de cette même revue, l'auteur se propose d'analyser la conception historique du professeur transylvain de Bucarest. La conclusion qui en résulte est que l'oeuvre de celui-ci répond entièrement aux tâches de la lutte pour l'émancipation de la société roumaine vers le mileu du siècle passé. Aaron Florian se montre préoccupé essentiellement de ressusciter les moments les plus glorieux du passé roumain, dans le but évident de contribuer ainsi au renforce-

[76] *Ibidem*, II, p. 13.

ment du sentiment national. Il souligne spécialement la lutte pour l'indépendance et l'unité de son peuple, en faisant la liaison avec les objectifs poursuivis par sa génération. Son militantisme est démontré aussi par la grande diffusion de ses oeuvres. L'analyse de ce problème constitue la dernière partie de l'article, où l'on esaie d'établir aussi le rôle d'Aaron Florian dans le développement de l'historiographie roumaine. Quoique l'héritage de l'École transylvaine est consistant, le professeur du collège St. Sabas peut être regardé comme un fondateur de l'historiographie quarante-huitarde roumaine.